Лемки в горах казали, що Марко такий, бо він материнського слова не послухав.

В долині ляхи казали, що то він такий собі, бо в нього матір відьма, що вона, мовляв, на нього чари наслала. Останні помилялись — Катерина була із старого роду збійницького Боволяків і відьмацтвом не займалась. Навпаки, була вона жінка богомільна і ніколи не одступалась від церкви своїх батьків.

А зійшлась вона без шлюбу із шляхтичем Рибіцьким, коли в нього служила ключницею. Той мав гарні землі в долині і табуни добрих коней.

Опинилась Катерина в долині, бо лишилась одна. Вона була вже на виданні, коли їх рід спіткало нещастя — всі чоловіки полягли в боях на угорському боці. Другого літа впала пошесть на бидло. Одна коза строката й круторога вижила. А весною третього року спалахнула морова хвороба.

Довелось Катерині поховати усіх родичів без попа і дяка, бо й тих прибрала страшна хвороба.

Отоді Катерина забила двері хижі, поцілувавши дзвінкі їхні дошки, перехрестила та поспішила в долину, тягнучи за собою на мотузці рябу козу.

Тупотіла ратицями рогуля-коза, вим'я якої пружно метелялось над курним шляхом. Та молока давала мало — хіба ж ялова добре доїтиметься?

Коли стала служити панові, то берегла свої груди від дотику чиїхось рук — знала, що тільки хто покладе на її голі груди руку, то вже матиме над нею всю силу.

І так сталось, що пан підійшов якось, коли вона прала, наклав гарячі пальці на її груди.

Із звичайної челядниці, що поралась то біля корів, то біля свиней, то на кухні біля загального казана, її перевели до покоїв.

Син народився у Катерини тоді, коли у пана Рибіцького гуляла вся навколишня шляхта. Гуляли й радились, чи йти турка воювати, чи вдома сидіти. Вирішили, що турка треба обов'язково воювати, але ще багато справ удома, і тому тепер немає часу для походу. А Катерина під нагоду схопила немовля і подалася з двору за найближчий шпиль. У похиленій церкві охрестила свого первістка Марком. А хрещеними були двоє старезних-престарезних жебраків.

Отож, повторюємо, не пан, а пані перша звернула увагу на смагляву, чорнооку дебелу дівчину. Сама ж пані була білошкіра, немовби сметанна, очі блакитні, величезні й широко розкриті, малесенькі коралові вустоньки ледь розтулені і білі зубки аж світилися. Тільки між верхніми передніми зубами мала широку щілину. І народжувала вона своєму чоловікові одних доньок. І дивне диво — зовсім не старіла і не блякла від пологів. Челядниці-ляшки казали, що вона не старіє, бо відьма.

Пані питала Катерину, чи не чула вона, що про неї бовкають слуги. Але Катерина мала голову і відказувала, що їй це важко второпати, бо вона, мовляв, ще погано знає мову. А пан помітив Катерину, як вона була в нього вже ключницею і тримала в хватких руках не лише ключі, а й усіх челядинців.

Понесла Катерина шляхетське сім'я від першого разу, і народився в неї смаглявий, як і вона сама, хлопчик. Від батька успадкував блакитні очі й випнуту нижню щелепу. Пані не те обурило, що Катерина понесла від її чоловіка, а те, що сина народила. Зчинила сварку, ще й ксьондза напустила на чоловіка, щоб Катерину вигнати з двору. Але пан

Рибіцький спитав дружину — хто ж тоді господарюватиме?.. Може, вона, його жінка, дасть раду і корівні, і волівні, і ставкам, і всім челядинцям?..

За той час, що Катерина спустилась з гір, вже трьох сусідів-шляхтичів пустили по світу в одних ходаках вірні їхні слуги та спритні лихварі. А Катерина не прогавила жодної нагоди, щоб збагатити, укріпити, упорядкувати маєток. Пані такі слова видалися справедливими, і вона змовкла. Катерина лишилась господарювати.

Серед кодла дітей, що завжди камешились на подвір'ї, пан Рибіцький вперше відрізнив Марка у років чотири. Схожих на пана дітлахів було багато, але тільки Марко мав такі пронизливі блакитні очі та випнуту щелепу. Та однак не за блакить признав пан свого байстрюка.

Чотирирічний Марко настромив на лозинку грушу-падалку і різко цвьохнув правицею. Груша аж захурчала і збила зі стріхи горобця. Пташина впала набік, стріпувала крильцями і дригала тонюсінькими лапками... І перше, ніж горобчик очуняв, Марко примчав до здобичі і вчепився в неї гарячими хваткими пальцями.

З того дня пан Рибіцький весь час його при собі тримав. Дозволяв, незважаючи на малі роки, скакати в сідлі і без сідла, іграшковим мечем рубати й протикати солом'яне опудало.

А коли Марко трохи підріс і на полюванні, ледь витягли на камінь мисливську кушу, припечатав на місці здоровенного зайця, пан Рибіцький почепив Маркові на шию срібного ланцюжка. Малий від нагороди та хвали ще більше старався і вдень зі зброєю був, і вночі снив. Так скрізь з собою тягав Марка і вихвалявся ним. У костьолі Марко бачив лицарські доспіхи на стіні всередині будівлі.

Та ось сталась веремія з безбожними турками. І король повів шляхту на загин в південні краї. Полягло тоді чимало лядського лицарства від

гострої шаблі та захлинулось в тугих арканах. Багато дворів і замків шляхетських занепало після того страшного погрому чи то у Валахії, чи то на Балканах.

Потрапив у полон і пан Рибіцький, опинившись аж у Криму в рабстві у якогось мурзи.

Однак в маєтку пана Рибіцького все йшло по-старому" ніби пан нікуди і не йшов воювати.

Коли Марку виповнилось тринадцять років, піднялась Катерина в гори і домовилась із збійниками, що вони не зачеплять її сина і челядинців-ляхів, коли ті гнатимуть волів через гори. Казали люди, що збійники її послухали — навіть провідників дали. Правда, одні казали, що вона чимало повновісних грошей срібних празького карбування їм відвезла. Інші казали, що вона пообіцяла їм віддати кожного десятого вола.

І її отрок Марко разом із челядинцями-ляхами пригнав з-за гір чималу череду вгодованих галицьких волів. А відомо, що на краківських торжищах вгодована воловина коштувала дорожче, аніж хороша телятина. Говорили, що учинити це діло Катерині порадив лихвар-вірменин з містечка. Що ніби він і срібло їй позичив, і папір на те срібло переказав до своїх одновірців-вірмен у Львові.

Восени Катерина сама вибралась до Львова і одержала по листові гроші у вірмен, передала викуп з купцями до Криму. Знов казали люди, що вона сама б до того не додумалася, якби не старий вірменин-лихвар. Кажуть, що вона його полюбовницею була. Але дітей не було в неї за весь час. І до всього, цього перелюбу ніхто напевне не міг довести.

Навесні повернувся із Криму пан Рибіцький.

Був геть висохлий, від шаленого сонця наче обгорілий, але очі лишились холодно-блакитні, і анітрохи в них не згасла завзятість. А в кінці зими Катерина народила сина, а пані Рибіцька, як завжди,— доньку.

На другого сина Катерини пан не схотів і поглянути, їздив він того разу на сейм до Кракова восени, а через рік привіз молодесеньку шляхтянку з грудною дитиною. Казав пан усім, що це жінка його товариша по кримському полону. А її чоловік ніби втік від погоні, та, на жаль, був уражений отруйною стрілою і помер. Пані, що й сама брехала повсякчас чоловікові, повірила всім панським оповідкам.

Але Катерина не повірила.

Спитала на конюшні, притулившись до пана тугими гарячими грудьми:

— Запишем Марка сином своєму братові Томашеві?

Пан Рибіцький аж слиною захлинувся. Старший брат пана Рибіцького, старезний і кволий Томаш, не дуже тримався за радощі цього світу і мав небавом відійти. Але землицею володів доброю, і маєток його був один з найкращих у цих краях.

— Не маю я над братом влади.

— Маєш, пане! Не хочеш на Марка записати — волієш на свого синочка від шляхтянки землю записати.

— Не можу я, бо ти грецької віри й до всього хлопка. Перейди в римську віру — попрошу брата.

— Молю тебе, пане, попрохай брата! Я тобі й твоїм усім дітям служитиму. До моїх рук і срібло, і золото липне, все добро. Все ваше

буде — мені нічого не треба. Про сина свого подбай. Він справжній вояк — ніколи тебе не осоромить...

Але пан Рибіцький, так челядинці казали, відтрутив Катерину, скрутивши їй руку, і пішов у своїх справах до покоїв.

Челядинці дивувались, що пан заламав руку Катерині — в той час він вже підупав, а Катерина була при повній силі і жоден хлоп зі служби не міг її подолати...

За якийсь час привіз пан Рибіцький свого престарезного брата сивовусого та похнюпленого і обвінчав з ним молоду шляхтянку. І її дитину Томаш Рибіцький, як годиться,— всиновив. А коли брат помер, то пан сам усиновив свого "небожа" і зробився опікуном над маєтком молодої вдови.

Марко тим часом зріс на здоровенного, смаглявого, мов циган, парубка і височів, наче вежа, над своїми однолітками. Наступного дня по тому, як стало відомо про опікунство пана Рибіцького, Маркова мати засідлала двох коней. Приточила до одного паки із всякими лахами, а на другого посадила молодшого хлопця і повела їх на леваду.

Там її Марко боркав знаменитого угорського жеребця. А пан Рибіцький стояв біля плоту і давав поради. Побіч пана стояло двоє його челядинців-улюбленців — псар із двома хортами на сворі і конюх-татарин.

— Марку! Облиш коня! — наказала мати.

— Що трапилось, Катерино? — насторожився пан Рибіцький.

— Додому їдемо! Марку, ти чуєш чи ні? Коні осідлані, не барись. Попрощайся зі своїм татом, паном Рибіцьким, та й поїхали. Дорога важка!

— Що, як?! — пан Рибіцький почервонів, а сиві вуса, мов у кота, розпушились.— Що ти, хлопко, верзеш?!

— Пане! Ви добре знаєте, що мій Марко, то ваш син. Так само, як і панич Мілько. Обидва вони — ваша кров. Тільки панич Мілько від пані Мочар, а Марко від вашої ключниці... Коні ж, пане,— мої! Плата за працю. Задурно лише полонені в орді кізяки збирають, ви добре самі знаєте... Я вам господарство гляділа і гроші на ваш викуп добувала, поки ваша пані вам двох доньок подарувала...

Пан Рибіцький аж ногами затупав.

— Хлопка! Панські справи — то панські справи, і ти їх не руш! Забирайся геть!

— Марку! Не барись!!! Я прослужила твоєму батькові не один рік, і цього досить! Не хочу, щоб і ти в нього у пахолках кращі свої роки змарнував!

Але Марко хоч і спішився, і віддав конюхові вуздечку, однак не рушив до осідланих материнських коней.

— Як не хочеш бути вільним збійником, то лишайся панським пахолком... Але я твоя мати і лишаю своїй дитині одного коня. І ще ось до коня тобі, нерозумний синку, оця цяцька.

І вона висмикнула із паки багату турецьку шаблю. Пан Рибіцький аж шапкою об землю вдарив.

— Матко боска! То мого батька шабля! Де ти взяла її, хлопко?!

— У вірменина відкупила. А ви, пане, під заставу йому лишили колись, як у пана каштеляна на весіллі гуляли. І забули про батьківську зброю.

— Не позволям! Обмова на мою голову! Ганьба!

Пан Рибіцький висмикнув із піхов свою шаблю. Але його ключниця, перекинувши в ліву руку повід, виставила вперед довгоклюгого русинського списа.

— Як?!! — аж захлинувся пан Рибіцький.— На шляхтича зброю здіймати?!!

— А ви, пане, шаблю на жінку оголили!.. Гей, пане, лем би того не виділа... Ви, пане, здатні тепер хіба що шаблею вимахувати.

Рибіцький встромив шаблю у піхву і сплюнув:

— Хіба це жінка? Це ж русинська відьма, єретичка! Тьху! — І перехрестився.

А Катерина завернула коня на шлях і тоді лише вилізла на коня. Тільки тепер було видно, що вона знов вагітна. Але, певно, що не від пана Рибіцького.

Катерина Боволякова повернулась у рідні гори. Марко лишився в долині. Тільки його безкоровайний батько прогнав хлопця із свого двору. І все через той материнський подарунок — турецьку шаблю. Пан волів, щоб Марко віддав йому батьківську пам'ятку. Але Марко затявся...

Став служити Марко лядським купцям, що купували худобу в Галичині і переганяли до Кракова чи сіль на Волинь возили. Служив він купцям добре за помірну платню. Та його не любили ні купці, ні товариші по праці. Занадто був він гордий та задерикуватий.

Не знайшлося б корчми на тих шляхах, щоб він із челяддю чиєюсь чи й хлопами хоч раз би не побився. Бився завжди чесно і часто-густо

побитого супротивника до тями приводив або й цирульникові платив, щоб той оживив переможеного.

— Чи не дурний?! Ще йому голова болить про своїх ворогів.

Марко бив себе в груди смаглявим кулаком і копилив, випнуту й так, нижню губу.

— Я шляхтич!! Я правдивий шляхтич із славного лицарського роду.

Тоді хтось із старших пастухів говорив:

— На шляхетство тре папери мати... І найголовніше те, що шляхта не працює. Вона як свого двору не має, то в чужих палатах п'є-гуляє!

На такі слова Марко не наважувався відповісти бійкою. Але йому від такої правди аж джмелі в голові гули і зір червоною пеленою заступало. І тоді він або йшов пиво пити на останні шеляги, або свого коня мив і пестив, якщо в гамані не дзвеніло. У борг не пив. Не любив до ненависті когось про щось просити.

І з жіноцтвом було в нього скрутно. З того часу, як прогнав його батько зі свого подвір'я, не було в нього полюбовниці. Сільськими дівчатами він гордував, а шляхтянки і гордували ним, і боялись його. А може, й не гордували, і не боялись, а просто де ж вони могли із ним зазнатись?..

До того часу він знав лише підстаркувату дочку одного шляхтича. Той був знаменитого роду, проте бідніший жебрацької торби. Ота панна вдвох із батьком, престарим вусатим п'яницею, час від часу приїздила до пана Рибіцького. І зразу ж шляхтянка ота знаходила в якомусь закутку Марка і пестила його. І все з таким виглядом і розмовами, мовби те все робилось під балдахіном на королівських простирадлах.

Перед зустріччю завжди була напружена, ніби от-от вибухне іскрами, ніби в неї з пальців, з волосся йде якесь повівання. Опісля все кривилась у винуватій посмішці і вигиналась худою спиною. Тоді Марко настільки був захоплений самим дійством любовним, що йому здавалось, ніби ці зустрічі не приносять йому великої насолоди.

Коли він їй щось намагався сказати, освідчитись у своїх почуттях, то вона затуляла йому рота і просила мовчати.

Про все це Марко часто згадував і в переповнених заїздах, і на безконечних шляхах через гірські звивисті проходи. І все минуле стояло в нього перед очима. Від тих спогадів і голодної уяви він роз'ятрювався без міри і без можливості вдовольнити прагнення. Ночами снив своїм минулим і малював його собі у найяскравіших фарбах удень. Ці видіння й згадки так його змучили, що він вже вирішив розшукати ту підстаркувату панночку. Не менше, ніж він її жадав, а може, й більше він боявся цієї зустрічі. Але він таки вирішив собі поїхати в ті краї, де вона жила.

Та тут саме трапилась одна пригода.

Це було тоді, коли вони перегнали гурт худоби до одного з маєтків пана каштеляна. Він з ними щедро розрахувався. Інші погоничі гуляли всю ніч в корчмі, а Маркові питво не йшло, і він слухав теревені служниці, такої собі веселої та меткої на язик хвойди.

Вона розповідала погоничам про пана каштеляна, про його маєтки, скарби і страшну доньку. Остання була блудна і кровожерна відтоді, як в неї почали наливатись груди. Марко помалу сьорбав гірке пиво і прислухався до цієї розповіді: як вона котів і собак вішала, як до крові кусала, гризла за носи й вуха своїх коханців — батькових солдат-найманців. Врешті зійшлася з одним воякою і зарізала його під час любощів. Та ще й все навколо його кров'ю навмисне заплямувала.

Її закували в кайдани і заточили до монастиря. Там почали з неї вигонити диявола. Може, не стільки від молитов, як від посту й голоду зробилась вона слухняна й тиха. Тепер ніби вже богу молиться і книги читає...

Потім вони про щось інше гомоніли. Марко вийшов з корчми і попростував до свого коня в стайню...

Рано-вранці, як тільки задніло, пробудився він, мов його щось із сну викинуло. Поспішив до річки напоїти коня. Власне, уві сні в нього визріло рішення — їхати. Але не шляхтянку шукати, а погуляти з краківськими красунями.

Трохи поплавав з конем, потім вивів на мілкіше місце і заходився його обмивати і вичищати. Мив неквапно й ретельно, мугикаючи краківську пісеньку про Марка, що пішов до ярмарку та й загинув по ньому слід.

Не знав, що панночка подерла ковдру, зробила линву і по ній спустилася з монастирського муру. Також не відав і не відчував, що вона стоїть за купою тернових кущів і жадібно споглядає, як він коня поїти веде, як складає зброю, як роздягається.

І коли він хльопав водою на коня, геть скинула з себе монастирські верета, потиху підкралась до води. Обернувся — і захрипів зі страху, крикнути не зміг, він впізнав її по розповідях. Злякався, бо була жінкою і полювала на нього.

Але поки вона добрела до нього по камінню, розлютився. Найбільшу лють в нього викликав власний його ж страх. Свого страху він нікому не вибачав. Коли вона підбігла до нього і простягла руки, щоб вчепитись за його плечі, Марко схопив її, відірвавши від землі. І поки він переносив її на берег, вона кілька разів вибухла вереском. Та Марко не відпускав. Він поклав її на купу хмизу і обидві руки вправно заломив їй за спину. Далі

прихопив по мізинцю від кожної руки і стис у своїм п'ястуку. І поволі підводив її пальці вгору по спині.

Кожен її рух, найменший, він перебивав заламуванням рук і стисканням обличчя. Вона задихалась, хрипіла, вмивалась сльозами. Потім Маркові поновилась напруга, і він знов робив усе, щоб розторсати її єство і мучити тіло.

Але цього разу вона вивернулась і прожогом кинулась до Маркових речей, схопивши турецьку шаблю. Свиснуло нищівне лезо, але Марко ухилився від удару і прожогом кинувся до гаю. Вони перебігли галявину, і ось би йому вскочити до гаю, але панночка випередила його, і йому довелось знову бігти по відкритому місцю, де навіть каміння не було.

Він злякався до холодного стискання в грудях, безтямно скакав і кружляв, мов підбитий заєць перед зубами хорта. А вона кидалась на нього, змахувала шаблею, і дзвінке лезо раз по раз свистіло біля самих плечей втікача. Нарешті вони опинились на подвір'ї покинутого замку. Він випередив її кроків на п'ять. Нахилився на бігу і, схопивши трухляву палю, розвернувся і ткнув їй у груди. Паля розсипалась, але зачепив він добре, бо випустила зброю і поволі осіла навпочіпки. Так і сиділа, очманіло вибаньчивши очі на Марка. Пальцями вчепилась у свої тугі, набухлі груди і не могла ніяк вдихнути на повну силу. Мокре волосся стемнілими пасмами злипло до тіла, змійлось по плечах, бруднилось кінцями по землі.

Марко стрибнув на неї, відкинув шаблю і звалив навіжену на черево. Мокре волосся розплутав, розділив посередині і пов'язав ним завернуті за спину руки. Наостанок видер щедру косицю волосся і зав'язав ним, мов вуздою, її напіврозкритого рота. Відчуття власного волосся на язиці довело її до лихоманки. Вона намагалась перегризти свою косу, виплюнути розгризене волосся, але це ще більше посилювало її муки.

Руками вона не могла рушити — біль зразу ж проймав усе її тіло. А горло давила нудота і задуха від волосин. Ні сказати нічого не могла, ні крикнути. Тоді Марко потяг її за волосяну "вузду" нагору, на башту, по щербатих, розбитих сходинах. На самому версі схопив панночку в оберемок і випхав до пояса у велику зруйновану бійницю.

— Ти чуєш мене?

— У-ву-гу-гу...— забелькотіла.

— Отож слухай: якщо пручатимешся — скину вниз!

Марко бачив, як з її лиця вниз рясно крапали чи то сльози, чи то піт сіявся. Небавом вона тоненько заскиглила жалісливо, мов конаюча сука.

І він витяг обважнілу і безпорадну панночку з бійниці. Поклав так, щоб ноги до колін висіли над прірвою. Вона повернула до Марка червоне й розпухле обличчя.

Щось шепотіла, але не дібрати що. Тоді він пожалів її, розв'язав і вийняв косу з рота. Очі з червоними білками вона повернула до нього:

— Підніми мене і допоможи мені спуститись униз.

Марко підвів її на ноги.

Але вона не встояла і почала .хилитись до прірви. Марко встиг прихопити її за поперек і посадив, прихиливши до муру.

— А коли ти, суко, вояка свого зарізала? — запитав він.

— Не зарізала я, а заколола батьківським кончаром... То я так... від цікавості й для розваги заколола, бо знала, що мене не стратять і не спалять, а до монастиря лише на час якийсь запхають...

Марко звівся, стис кулаки і скривив обличчя.

— Скину зараз униз тебе, суко розпутна! То був мій брат! Молись, гадино!

— Не дури мене, дурнику. Не твій він брат! То був волох. А ти байстрюк пана Рибіцького і його покоївки. І лише ти справжній його син, бо син пані Мочарової то не від нього, а від одного пііта мандрівного з Кракова. Він зі мною бавився, коли батько мій на лови виїздив...

Розв'язав їй руки. Але вона не схопилась за каміння чи цеглину — розпустила волосся і закрила ним свою голизну.

Марко спускався вниз і все озирався, чи не кине вона в нього каміння. Але вона нерухомо сиділа під муром, поклавши підборіддя на коліна.

Про свою пригоду Марко нікому не розповідав. Начебто й черниці з монастиря мовчали, і погоничі не бачили. Однак поголос про те, що Марко викрав з монастиря навіжену панночку, забавлявся з нею так і ледь до смерті її не замордував, пішов далеко.

Чутки дійшли до самого пана каштеляна, і він без міри розлютився. Більше того, він надіслав своїх вірних пахолків спіймати Марка. Проте вони не знайшли його ані в краківських лупанаріях, ані на ярмарку. Бо в цей час посланець вірменина-лихваря запропонував йому супроводити старого вірменина з крамом до славного і далекого міста Амстердама.

Крам був лише на одному возі, добре впакований і по-степовому обшитий волячою шкурою.

Потім люди оповідали, бо сам Марко про це ніколи ні з ким не говорив, а вірменин більше в ті краї не повертався, так ото люди казали — вірменин їхав на двоколісній татарській колі, а Марко з чотирма найманцями воза з поклажею охороняв. І вони самі не йшли, а тільки приєднуючись до інших великих купецьких караванів.

За той час три рази Марко показав свою хоробрість.

Спочатку вони спинились в заїзді на самім кордоні Сілезії. Трапилась уночі страшна буря з грозою, але дощ ледь накрапав. Блискавки мигтіли одна за одною. Зрештою, блискавка поцілила в стайню. Миттю вогонь перекинувся на високий тин і ворота. І всі опинились у вогняній пастці.

У стайні очманілі коні розбивались на смерть об стовпи, задихались у густому диму смоляному — хтось віз бочки з дьогтем і вони палали велетенськими смолоскипами. Один лише Марко впрягся у вірменського воза, що виявився не таким важким, як видавався. Він попер воза до палаючих воріт. Напружився з усіх сил і вдарив возом у стулки. Але вони не піддались. Тоді відтяг воза в самий вогонь, розкотив його по подвір'ю і висадив стулки. Відкотив воза на безпечну відстань і потрюхав назад у чад і вогонь.

Марків кінь, подарований ще матір'ю, ніколи не в'язався до конов'язі і не стояв у стійлі, і тому він вискочив зразу за Марком із вогню. Став біля вірменського воза і стояв, тільки губою нижньою плямкав — була вже в нього така погана звичка. Але тільки одна ця вада — інших не мав соловий. Отож стояв він біля воза, мовби собака, і чатував. А Марко відразу ж кинувся до заїзду шукати вірменина.

Непритомний вірменин лежав біля порога корчми. Марко виволік його на шлях і поклав біля воза. Потім почав зі стайні виводити коней. Але обісілі коні не давались в руки, поранили Марка в груди і лице. Як на горе, почав завалюватися дах.

Марко приповз до вірменського воза обсмалений, скривавлений, геть голий — лише один пояс із шаблею та сталева місюрка на голові. Вірменин, що вже отямився, поцілував його і сказав, захлинаючись від сліз:

— Марку, Марку! Ці книги хотіли полонити прокляті турки. Наше слово, нашу думку. їх хотіли поглинути морські хвилі, хотів сьогодні пожерти вогонь, а ти їх, славний герою, врятував!

Скривився Марко і поглянув на червоне від вогню горбоносе лице білобородого вірменина:

— Ти, чортів нехристе, хіба я герой? Я просто шляхтич уродзонний. Просто шляхтич! Маю тільки гонорову душу, але я шляхтич, хоча цього ніяка свиня не визнає...

Коней вірменин швидко дістав і ще винайняв трьох. І вони поїхали далі на захід.

Друга пригода.

Обломився віз, а купецький караван не зупинився і не став чекати, поки полагодять воза.

І чи навмисне то наймані слуги зробили пригоду, чи так трапилось, тільки на них з лісу вискочили розбишаки. Наймані слуги кинулись навтьоки. І лишились тільки старий вірменин Марко.

Марко, угледівши, що вони без куші і луків, скочив на коня і геть. Вірменин теж покотився на своїх хитких ногах, зойкаючи та стогнучи.

А лайдаки заходились випрягати коней і розрізати шкіру на поклажі. Марко повернувся через ліс до того місця, де стояв віз, і, сховавшись за

дубом, прицілився з куші. Стріла була коротка, важка і своїм кованим клюгом розбила з хряскотом хребець найгрубшому чолов'язі.

Поки інші обдивлялись, він нап'яв коліщам тятиву куші і другому напасникові всадив стрілу під носа. Грабіжник упав. Троє посунули з дороги до дерева. Третього Марко збив на землю десь кроків на п'ять від дерева.

Але двоє не відступали.

Прийшлося йому відчути знову холод у шлунку. Адже обоє вони були з мечами, а в одного ще й алебарда. Як вчив колись його пан Рибіцький, метнув він списа важкого і довгого, мов легку дарду, і спис поцілив і проколов підчерев'я розбишаці. Заголосив той диким звіром і, впавши на обидва коліна, гатив і гатив алебардою по кущах ліщини. І рясно сипались у траву зітнуті пагони і дозрілі горіхи.

Уцілілий баварець не був страхополохом. Наступав, сунув з мечем на Марка. Вхопивши меч обіруч і вимахуючи ним, мов крилами, він гнав його в глиб лісу. Марко змивався потом, відчуваючи, що зараз німець його дістане, і тоді — амінь.

Відскочивши за ясен, оброслий молодими пагонами, він потягнув за собою найтовщу лозину. Ось-ось німець дістане — меч його довший за Маркову шаблю.

А баварець був моцний — каптур з його голеної голови впав, і весь він мав вид червоний і окостуватий. Блакитні очі холодні й спокійні, а у вухах здоровенні золоті серги виблискували.

Марко відпустив ясеневий пагін — і листя цвьохнуло баварця в лице. Марко блискавично викинув уперед шаблю і різонув єломанню по зап'ястю правиці і чиконув лезом по лівиці. Німець схопив пальцями рани на обох зап'ястях, але спромігся затамувати кров лише на одній

руці, а з другої руда прискала на чорний корінь явора. Марко жалю не мав.

Зброєю, здобутою дідом Рибіцьким ще за короля Владислава-Уласло, він відсік баварцеві обидва вуха із золотими сергами, забрав їх і сховав у гаман. Підібрав усю зброю і полишив супротивника у лісі спливати кров'ю.

Насамперед Марко заходився воза направляти. Тут один із пострільних розбишак застогнав, і він проткнув його алебардою.

Полагодивши воза, Марко назбирав коней, розшукав також свого господаря.

Гукав, гукав, горлянку надривав, поки відгукнувся старий із густого папороття.

Вірменин руки Маркові цілував і приказував:

— Не за своє життя дякую І Я вже віджилий, їду до Амстердама помирати... Книги ти врятував. Це душа наша — наша книга, наше слово! З рідної землі нас турки вигнали, наші гаразди нашим ворогам в достояніе пішли, але слово не змогли забрати! Найбільший наш скарб — наше слово! А охоронець слова — літера! Поки є наша літера — є наше слово, а наше слово є — є вірменин!.. Ти герой з героїв!

Марко похмуро заперечив:

— Я не герой, я шляхтич! Хочу чи не хочу битись, а мушу битись, бо я лицар по крові... Ну добре, єретику, сідай та поїхали у твій Амстердам...

І втретє вірменські книги Марко врятував під час зливи, коли невеликі ручаї перетворились на стрімкі й бурхливі річки. Воза разом із

кіньми збило водою на переправі і понесло, закрутило. Марко не перестрашився, зіскочив зі свого солового і плавма наздогнав воза, скерував коней. Старий вірменин крижнем упав на мокру темну рінь, і плакав, і молився, і дякував богові за порятунок дорогоцінного вантажу.

— Чого плачеш, старий єретику? — спитав його Марко.

— Я плачу, бо не знаю, чи вистачить мені сил довезти книги до сховища. Обіцяй мені, що коли я помру... ти не покинеш книги і передаси всі до однієї нашій громаді.

— Я шляхтич, лицар, суча твоя кров! Як же я маю порушувати угоду?! Хоча, щиро кажучи, занадто важка праця оберігати якісь там ваші книжечки...

— Я винагороду тобі обіцяю найбільшу! Більше одержиш, ніж будь-хто!

— Я ще раз тобі кажу — я шляхтич, лицар! Задаток ти мені дав... Сплатиш, як дістанемось у твій Амстердам, за угодою. Мені зайве не потрібне!

І вони, врешті, дістались до Амстердама без подальших пригод. Та за міською брамою віз вломився, линви тріснули, розійшлася волов'яча шкура, і на бруківку з дерев'яних окоренків посипались древні книги.

Вірменин мов збожеволів — здіймав до неба руки, молився і волав, щоб Марко переніс книги он до тієї крамниці, що в кінці вулиці, а він, вірменин, посторожує.

Тут Марко затявся.

— Я шляхтич, лицар! Я можу те вдіяти, чого ніхто не зробить! Але книги носити? Що я — пахолок чи якийсь хлоп?! Га? Я лицар!

І понуро почапав вірменин до крамниці, що виднілась у кінці вулиці. І небавом повернувся з цілим кодлом чорнооких, галасливих людей. Вони з плачем цілували книжки, обіймали один одного, очманіли від неймовірної радості. На Марка вони й не звернули ніякої уваги. Він випряг потиху добрих коней (він спромігся після складних неймовірно підрахунків вирішити, що саме коні і варті остаточної його платні), спакував на них добуту зброю і лахи, зняті з розбишак, і повернув до брами.

Але в брамі митники не випускали його з міста. Поки він, не розуміючи ні слова по-їхньому, лаявся і проклинав все на світі, прибігли вірмени і забрали його з собою. Частували і пригощали цілий тиждень, мов справжнього героя і звитяжця. Коли при всій громаді старий вірменин, старійшина купецької гільдії, дав йому важкий капшук золота, Марко витрусив дзвінкі гроші на стіл. Відрахував свою плату, про яку було домовлено, а зайве посунув від себе на вичовганих дошках.

Вірмени обурено загули, але старий купець, винаймач Марків, щось потиху сказав, і всі задоволено загомоніли...

Вірмени домовились із купцями, що прямували в Польщу, і ті взяли із собою Марка. І от коли Марко від'їжджав з караваном — вірмени влаштували йому галасливі проводи, і старий купець при всіх подарував йому справжні золоті остроги. Справжні золоті остроги! Не срібні, чи бронзові, чи сталеві й визолочені, а остроги із золота! Марко зняв шапку з павичевим пером, чемно вклонився і сказав:

— Від шляхетних людей, навіть якщо вони єретики, можна й золоті остроги прийняти!

Він тут же їх прив'язав до збитих чобіт і скочив у сідло...

І де б не проходив купецький караван, всі дивувались смаглявому вершнику з довжелезною алебардою. Навіть в похмуру погоду світились

на замизканих, латаних чоботях золоті остроги. А коли крізь осінні хмари визирало сонце, то золото палало нестерпним сяйвом.

Час був неспокійний, і кілька разів доводилось і купцям, і охоронцям хапатись за зброю. Кожного разу Марко когось цілив або алебардою, або каленою стрілою із куші. Купці хотіли його до себе в постійні охоронці найняти, але він відмовився і повернувся до рідного містечка. Заїхав якраз на ярмарок і до корчми попрямував. Геть обвішаний зброєю і при золотих острогах. А чоботи геть розповзлися, так що із правого чобота визирав великий палець.

Грошей в нього було досить. І гуляв він у корчмі не один день, поки, врешті, не впився. Власне, не впився навіть, а зморився від пиятики і заснув. Заснув на соломі під конярнею, поруч зі своїм, завжди під сідлом, соловим конем. І от тоді якісь погоничі, зайди-лотри із Мазовії, спокусились на його золоті остроги і відв'язали від чобіт.

Довго і глибоко спав Марко. Коли прокинувся, то перш за все глипнув на свої чоботи. І, не вгледівши золота, схопився на ноги, підтяг попругу і перекинувся у сідло. І погнав коня чвалом по дорозі...

Вислідив на перепочинку біля річки. Пов'язав сонних і, коли всі вони отямились, спитав:

— Де поділи мої золоті остроги?

Лотри мовчали. Тоді Марко вдарив одного під груди п'ятою. Той зомлів. Марко розв'язав його і потяг до води. Занурив у воду і тримав, поки той захлинувся. Троє не витримали і сказали, де сховані остроги. Потім Марко взяв з їхнього воза барило вина і примусив усіх пити, поки гикавка на них напала і вони почманіли. Розв'язав і повкидав у воду.

Двоє якось виповзли на берег, а один захлинувся. Після того випадку Маркові остроги із щирого золота ніхто не чіпав. А сам він їх не

в'язав тепер на чоботи, а просто на босі п'яти. І так і ходив у золотих острогах босоніж. І ще завів собі здоровенного далматинського собаку, справжнього людолова, щоб той охороняв його сон. І пан каштелян наче відступився, прочувши про Маркові діяння, і не надсилав більше слуг, щоб покарали Марка. Казали люди, що каштелян був добрим господарем і оберігав своїх слуг і худобу від непотрібного загину...

Марко по-старому ганяв волів з Галичини до Кракова чи охороняв солеві вози на шляху до Волині. І чи була злива, чи сонце, чи туман і мряка, чи трусив перший сніжок, а на репаних Маркових п'ятах полум'яніло золото карбованих острогів, знаменитої амстердамської роботи...

...До старезного віку Марко не втратив ні сили, ні зірких очей, не хибила його рука, і ніколи в його чубатій голові не було ніяких коливань і сумнівів.

Та ось він відчув і свій час. За два дні до смерті прийшов Марко до костьолу. Поклав перед ксьондзом капшук срібла і зажадав, щоб золоті остроги після його смерті прибили до стіни костьолу. Але ксьондз відмовив.

— Тебе, сину мій, все життя палила гординя ненаситним вогнем. А до храму божого йдуть із покорою в душі, а не з гординею та лютим завзяттям.

Марко мовчки забрав своє срібло й поїхав. Коли кінь притюпав до лемківської церкви, Марко не сидів у сідлі, а вже висів на шиї свого коня. Вийшов старий піп на ганок, старезний, білий-білий. І вітерець ворушив його шовкові білі коси і пасма мов павутинної бороди.

— Це ти грішник Марко?.. Чув про тебе багато, а бачу вперше... Сповідатись прийшов і причастя прийняти?

Марко притис неголену сиву щоку до кінської гриви і прохрипів:

— Ні, попине... Я привіз срібло на храм... А мої золоті остроги прибийте на розі, щоб люди бачили...

— Згода, грішнику. Сріблом не погордуємо — треба дах новим гонтом перебити. І золоті остроги візьму, приб'ю до стіни бабинця, щоб усі люди бачили твою гординю.

Дяк розповідав людям, що Марко витяг кволою рукою з-за пазухи важку калиту із сріблом і дав попові. Потім вдруге поліз за пазуху і простяг руку попові, ніби в ній були важкі золоті остроги. Піп узяв уявні золоті остроги, підступив ближче і дав Маркові поцілувати хреста. Так ніколи ніхто й не взнав, де загубились золоті остроги.

Але стіну церкви піп прикрасив Марковою шаблею-адамашкою, на блакитному лезі якої зміїлись карби витонченої арабської в'язі: "Во ім'я бога єдиного Аллаха та Магомета пророка його". А поруч стояли рубані літери твердої латини: "Переможець поганих покірний раб божий Рибіцький славить матір божу".

Та знаменита шабля висіла на зрубові старої церкви, і не брала її ні іржа, ні холод, ні спека. І довисіла до самісінької пацифікації 38 року, коли з долини на автах, смердячих задушливим димом, приїхали люди у військових френчах та конфедератках. Вони не дуже пильно оглянули стару церкву, може, найстарішу в усіх лемківських горах. Що винесли з церкви, що лишили. Вони це робили не так досконало, як через два роки почали німці цікавитись їхніми костьолами та замками. Кажуть, що лемки здогадались винести із церкви якісь речі перед самим приїздом міських панів. Отож пани у френчах зачепили за баню сталевим тросом і потягли машиною. Загурчав напружено мотор, вистрелив синім чадом. І дерев'яна споруда зрушилась, поповзла по схилу, потім склалась, ніби картонна, і враз розсипалась на окремі болонки, дошки і гонтини. І все навколо оповилось золотою курявою смерті старезної споруди. А де

поділась блакитнолеза візерунчаста шабля дамаської роботи, ніхто не знає. Так само, як ніхто напевне не знає, де меч і корона Данила Галицького.